

Faktory ovlivňující vznik multikulturního diskursu: komunitarismus a postmoderna

Od šedesátých let 20. století se v myšlenkovém světě euroatlantické společnosti odehrály proměny, jež umožnily rozvinutí diskursu o kulturní pluralitě v různých podobách. V tomto ohledu dodnes dominuje spor o multikulturalismus, multikulturní politiku a multikulturní občanství. V rámci etiky a politické filozofie to byl především komunitarismus, myšlenkový směr, který se zrodil v první polovině osmdesátých let 20. století v rámci americké debaty o vnitřních problémech teorie spravedlnosti a nové společenské smlouvy liberálního filozofa **Johna Rawlse**, uveřejněné v jeho knize *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass. 1971). Komunitarismus se postupně se rozvinul v širokou filozofickou kritiku univerzalistického liberalismu a vyústil ve spor o základní principy v liberálně demokratických pozdně kapitalistických společnostech v postindustriální a postmoderní éře, jež směřují ke krizi legitimacy, smyslu a identity a jsou charakteristické úpadkem hodnot a solidarity.

Podle komunitaristické kritiky jsou důsledkem působení liberálního individualismu a rostoucího vlivu ekonomických stránek života pozvolná sociální dezintegrace, morální dezorientace a vznik přepjatě egoistické a atomistické společnosti. Komunitaristé vycházejí ze „sociální teze“ (János Kis), podle níž „*jsou identity lidských bytostí (částečně) definovány jejich příslušností: lidé jsou členy kulturně formovaných společenství a jsou utvářeni jejich směrnicemi a hodnotami*“ (Kis 1997, s. 41). „*Komunitaristé odmítají snížení společnosti na pouhou arénu uspokojování individuálních zájmů, které je symbolizováno přechodem od substantivní etiky k proceduralistické morálce. Neutralita liberálního státu, zbaveného starostí o společné dobro, je podle nich klamem, neboť je sama výrazem zcela určité, individualistické a egoistické koncepce člověka, jehož dobro je „privatizováno“.* Podle komunitaristů dosahuje člověk svého naplnění jen v obci – jen život ve společenství dává smysl jednotlivé lidské existenci“ (Barša 1998, s. 70).

Komunitaristé kritizují liberalismus v několika stěžejních bodech:

- 1) Vytváří atomistickou a abstraktně-univerzalistickou konstrukci osoby/individua.
- 2) Vyslovuje nárok neutrality liberálního principu práva a spravedlnosti.
- 3) Dává přednost individuálním právům před společným dobrem.
- 4) Vzájemně odděluje soukromou a veřejnou sféru.

Liberalismus podle nich chápe lidi jako autonomní a soběstačné bytosti, které ve svých tužbách i schopnostech předcházejí jakékoliv formě spolupráce, a opomíjí, že jedinec je zakořeněn v sociálních a kulturních zvycích, tzn. fakt, *„že si svou identitu ve velké míře nevolíme, nýbrž ji uznáváme tím, že rozumíme roli, kterou plníme v naší konkrétní společnosti“* (Kis 1997, s. 41).

Komunitarismus přitom nechce opomíjet důležitost individuality, nicméně podle jeho přesvědčení se může vpravdě rozvinout pouze v sociálním prostoru, ať už je definován jakkoliv (jazykově, etnicky, kulturně, nábožensky). Pro komunitarismus je principiální odvozenost individuality od společenství. Člověk je tedy vždy prvotně sociální bytost, definovaná kulturou a tradicí společnosti, do níž se zrodila a jejímž je členem. Jen v tomto sociálním kontextu rozumí světu.

Z toho také vyplývá, že pouze v rámci konkrétního společenství je smysluplné hovořit o dobru a spravedlnosti. Hlavní tezi komunitarismu ve vztahu k spravedlnosti lze pak ve stručnosti shrnout následujícími slovy: *„Říká, že ‚kontextem spravedlnosti‘ musí být pospolitost, jež ve svých v minulosti vyrostlých hodnotách, praktikách a institucích, krátce: v identitě, vytváří normativní horizont, který konstituuje identitu jejích členů a tím také normy správného. Pouze uvnitř tohoto hodnotového horizontu je možné klást otázky po spravedlnosti a tím odpovědět, co je, má být na podkladě jejích hodnocení a jejího sebeporozumění dobré. Principy spravedlnosti vyrostlé z takového kontextu pospolitosti platí zase jen v něm a pouze v něm mohou být uskutečněny“* (Reiner Forst, cit. podle Leicht 2009, s. 76).

Vedle amerického a anglosaského prostředí se komunitarismus od počátku devadesátých let 20. století zabydlel především v debatách v Německu. Podle německého filozofa Axela Honnetha kladou komunitaristé liberalismu tři klíčové otázky: 1) otázku po morálních motivech a vazbách nezbytných k zachování svobodných institucí současných demokracií; 2) otázku po míře vztahu mezi vytvářením osobních identit a kolektivními hodnotami pospolitosti; 3) otázku po adekvátní formě hodnotové integrace, jež by při zachování hodnotové plurality liberálně demokratických společností dokázala vytvořit hráz proti přepjatému individualismu a jeho rozkladným tendencím.

V rovině politické teorie a praxe pak komunitarismus nechce dosáhnout posílení státu k ochraně hodnot určitého společenství. Jako je mu cizí atomizovaný individualismus, nesouhlasí ani s etatismem. Komunitaristé jsou přesvědčeni o nutnosti oživení a podpory

všech uskupení „občanské společnosti“, stojící mezi státem a individuem, neboť věří v její schopnost efektivně řešit společenské problémy na konkrétní lokální úrovni.

Liberalismus odpověděl na komunitaristickou kritiku zpochybněním teze, že by v jakékoliv dostatečně komplexní společnosti existovaly hodnoty jednotně sdílené všemi. Protože kultura se vytváří nejen konvencemi, ale i kontroverzemi, není možné najít nespornou ideu dobra, která by se mohla stát základem politické teorie. Liberálové upozorňují, že pokud někdy v historii měla nějaká společnost jednotný, oficiální názor na hierarchii hodnot a ctností, pak to bylo proto, že restriktivně omezovala právo některých svých příslušníků (žen, otroků, nemajetných lidí apod.) na plnohodnotné členství. Tím se stávalo „společné dobro“ společnosti stabilnějším a méně sporným, než by tomu bylo v jiném případě. Podle liberálů je také velkým omylem, pokud se komunitaristé domnívají, že spravedlnost a práva jsou vůči pravému společenství v pozici nepřátel. Společenství totiž předpokládá rovné jednání svých příslušníků mezi sebou; pro degradované osoby již společenství není společenstvím (Kis 1997, s. 45).

Vliv postmoderního myšlení

Díky postmoderním teoretikům hrají v sociálních a kulturních vědách posledních let zásadní roli pojmy *diference* a *plurality*. Postmodernistům se podařilo svým důrazem na plurální charakter individuálních životních forem přispět k rostoucímu povědomí o heterogenitě ve společnosti. Podle předního teoretika postmoderního myšlení Wolfganga Welsche je vztah postmoderny k pluralitě vztahem konstitučním: „*Situaci postmoderny charakterizuje, že jsme konfrontováni s rostoucím množstvím různých životních forem, koncepcí věděni a způsobů orientace; že si uvědomujeme legální charakter a nepopiratelnost této plurality a že tuto mnohost bezpodmínečně a stále více uznáváme a oceňujeme*“ (Welsch 1993, s. 21). Welsch plédoval pro „*radikální pluralitu*“, která je něčím intenzivnějším než konvenční pluralismus. Ten je podle něj dvoustupňový. Na prvním stupni se ocitá souhrn výrazných společných přesvědčení a jím odpovídajících institucí, které vytvářejí základ. Teprve na této bázi je vystaven druhý stupeň, který dává prostor pluralitě. Na druhém stupni se tak může odehrávat cokoli, co nenarušuje principy základny. To pro Welsche bylo žalostně málo, protože tímto způsobem se „*pluralismus proměňuje na uznání a stabilizaci statu quo*“. Avšak pluralismus musí představovat něco jiného, „*[...] spíš konsens v tom, že spolu navzájem nesouhlasíme, a [uvědomění si,] že podstatné je, abychom operovali na bázi výrazného disensu*“ (Welsch 1993, s. 33; zvýrazněno v originále). Postmoderní pluralita tak podle

Welsche proniká mnohem hlouběji pod povrch kultury, kde společnost vzniká. „*Neuplatňuje se tedy jen ‚seshora‘, ale už ‚vespod‘. To nám ukázal příklad ekologického zpochybnění běžných koncepcí ekonomického rozvoje a pokroku, z nichž vycházely představy o společenské reprodukci lidstva; zde máme bezpochyby co do činění se základním disensem. Právě tak pluralita proniká do individuálního sebedefinování, např. in puncto pohlaví. Hráz starých samozřejmostí zde prolomil feminismus. V otázce partnerství už také nikdo nebude brát za hotovou věc, že tradičně upřednostňovaná forma soužití dvou pohlaví je nejlepší nebo obligátní. Naopak se zkoušejí nové formy, až po soužití jedinců stejného pohlaví – a to nikoli proto, že dnes je už každému na vůli, jak se rozhodne, ale proto, že jsme si uvědomili, že i ony mohou patřit k legitimním formám šťastného lidského soužití“ (Welsch 1993, s. 33). Welsch sám hovořil o interkulturní a intrakulturní pluralitě moderní společnosti a prohluboval – jak ostatně bylo postmodernistům vlastní – kritiku eurocentrismu. Současně vyzýval, jak ukazuje následující text, k hledání etických nástrojů zvládnutí kulturní plurality. Welschův text také ukazuje, nakolik je multikulturní diskurs součástí širokého kritického proudu postmoderního myšlení: „*Chápu, že obvykle se tato věc nahlíží jinak a říká se, že moderna byla kulturně uniformní, že tendenčně povýšila evropskou kulturu na kulturu celého světa a že právě ve 20. století zcela potlačila a odstranila kulturní rozdíly prostřednictvím hospodářské, průmyslové expanze. Jako nejznámější příklad se zde uvádí vítězné tažení architektury mezinárodního stylu – a to je vskutku jeden z pohoršlivých fenoménů, na který postmoderna reaguje. Přirozeně souhlasí i to, že ve věku rozvinuté letecké dopravy a telekomunikace hrozí všem kulturám uniformita, protože od sebe ztrácejí odstup a žijí v jednom čase. Avšak na druhou stranu je příznačné, co tato situace vyvolává v našem vědomí: v tutéž chvíli, kdy reálně hrozí zahlazení rozdílů, je začínáme chápat jako ideální hodnotu, kterou se právě tak reálně pokoušíme zachránit a bráníme ji proti unifikačním tendencím. Tak sám proces modernizace probouzí vědomí hodnoty kulturní plurality, kterou hrozí zlikvidovat. Není obtížné předpovědět, že budoucí světová pospolitost bude muset tuto interkulturní pluralitu respektovat stále víc. Nesmí si ale myslet, že se kultury promění v muzejní exponáty nebo uzavřou do ghetta. Bězpochyby pronikne japonská kultura až do Evropy a africká až do Jižní Ameriky, a přitom se tyto kultury budou nově artikulovat. To vše ale bude znamenat rozvíjení plurality, nikoliv uniformní stírání rozdílů.**

Pro postmodernu má rozhodující význam sílicí intrakulturní pluralita. Kulturní difference dnes existují na jednom teritoriu a uvnitř jedné a téže – nadto značně homogenní – kultury. Ve vyspělých společnostech je intrakulturní pluralita výraznější než kdykoli v minulosti. Už prostě nelze opomíjet mnohost hluboce rozdílných orientací, které je nutné

stejnou měrou respektovat. Také jsme si již téměř zvykli na to, že život a lidskost existují principiálně v plurálu.

Postmoderní etika musí najít řešení problému, který spočívá v tom, že pravidla regulace rozdílných životních forem a smyslových světů nejsou nikdy kompatibilní“ (Welsch 1993, s. 38; zvýrazněno v originále).

Multikulturalismus ve sporu komunitaristů a liberálů

V evropském pohledu se multikulturní tematika nejzřetelněji řeší právě ve sporu mezi komunitaristy a liberály. Kontroverze se odehrává v liberálním politickém rámci a jde v ní o definici a význam takových pojmů a společenských aspektů, jako jsou společenství, integrace, identita, difference, uznání a v neposlední řadě i multikulturalita. Centrální význam přitom má právní otázka legitimizace skupinových práv v liberálně uspořádaných společnostech.

Postmoderní kritika „ideje jednoty“ získala na značném vlivu. Lyotardovo odmítnutí „metavyprávění“ přispělo k znovuobjevení a znovuocenení společenské mnohosti a různých sociokulturních perspektiv výkladu historie a současnosti. Znovu se staly viditelnými a pozoruhodnými rozdíly v lokálních, mikrosociálních fenoménech a současně se objevily nové teorie sociálního jednání a komunikačních procesů, jež byly postaveny na rozdílu. Jak je ovšem definována difference? Podle Zygmunta Baumana se liberálové zaměřují na diferenci „*mimo individuum*“ (a favorizují ji) a pojem staví na „*možnosti volby mezi různými formami lidského bytí a individuálních životních způsobů*“. Naproti tomu difference u komunitaristů je posazena do vnitřního rámce: stojí na neochotě, odmítání nebo neschopnosti člověka vzít v potaz jiné životní možnosti jako své opce, a to proto, že je determinován nebo osudem předurčen k tomu, zůstat tím, kým je. Výsledkem je podle Baumana to, že liberální přístup je pro individuální svobodu, zatímco komunitaristický požaduje udělit moc skupině, omezující individuální svobodu.

Komunitaristické myšlení tedy vyhází od hodnoty společenství, nezávisle na tom, o jaké konkrétní společenství se jedná a jak je definováno. Kulturní a jazyková společenství proto potřebují podporu a záruku svého zachování. A touto cestou se má garantovat trvání a přetrvání společenství do budoucnosti.

Tím se má zabránit neblahému působení modernizačního efektu, který vyzoroval již před sto lety Emil Durkheim: s nárůstem svobody volby a možností roste míra vyvázání se

z původního sociálního kontextu, vazeb a povinností. Komunitaristé proto volají po „*silných hodnotách*“, jejich po znovuzařazení do širšího hodnotového rámce společnosti, přičemž upozorňují na nutnost zachování platnosti základních liberálních principů – práva svobody, lidských práv, demokracie. Nicméně jde jim také o to, aby bylo zajištěno přežití menšinových kultur a společností, o „*opětovné zmoralizování*“ společnosti a společenského života. Tím by se měl moderní svět, trpící krizí smyslu, léčit. Udržením různých hodnot menšinových společností bude garantována také demokracie.

Jejich kritikové – liberálové – říkají, že komunitaristická hodnotová pospolitost („*Wertgemeinschaft*“) je pouze sporným imaginárním konstruktem, „*vizí naplněné budoucnosti*“, jak se vyjádřil Zygmunt Bauman, která slibuje něco, co v této podobě nikdy neexistovalo. Historicky nic takového jako uzavřené společnosti v podobě uceleného útvaru neexistovalo. Společnosti bylo naopak většinou hierarchicky uspořádáno. Komunitaristé si je pouze idealizují v reakci na vnímanou neuspokojivou společenskou situaci, takže vlastní realita těchto idealizovaných společností není v minulých dobách, nýbrž v aktuální situaci. Původní společnosti je pouhým mýtem současnosti, produktem znejistění a zkušenosti krize.

Podle liberálů komunitaristé zcela opomíjejí otázku moci uvnitř homogenně definovaného společnosti. To vyvolává oprávněnou obavu, že uvnitř těchto struktur se bude rozvíjet tyranie kontrolovaných hodnot, jež v zájmu vyšších cílů jedince nejen usměrňuje, ale přímo omezuje a nutí ho ke konformitě.

Liberální multikulturalismus naproti tomu na jedné straně vyzvedává důležitost formálních principů rovnosti, na straně druhé pak povyšuje individuální pozici nad kulturní a etnické skupiny. Skupinová práva jsou odmítána, kultura má být odpolitizována, má být pouze privátní záležitostí, ostře oddělenou od veřejné sféry. Liberální multikulturalismus klade tedy velký důraz na univerzalizmus, bazíruje na liberálně-ústavních společnostech a individuálních právech.

Jak ovšem za této situace zajistit dostatečnou integraci (post)moderní společnosti? Neměla by být postavena na stabilním hodnotovém systému, jak tvrdí komunitaristé, nýbrž na zkušenosti sjednocující síly, plynoucí z přetrvávajících konfliktů, které nebyly řešeny násilím, ale veřejnou diskusí. Komunitaristé pak také přehlížejí, že rozpad jednoty světa a nastoupená pluralita byly důsledkem zániku jediného výkladového, hodnotového a morálního rámce náboženství, který v době moderny nahradily specializované funkční rámce pro jednu danou část celku (hospodářství, právní systém, politický systém, vzdělávací systém). Individuum se

tak do společnosti integruje v rámci mnoha jednotlivých systémů, přičemž morálce, hodnotám a náboženství byla nakonec vyhrazena pouze sféra privátní.

Kontrolní otázky:

1. Jaký je základní rozdíl mezi liberalismem a komunitarismem?
2. Čím ovlivnila postmoderna multikulturní diskurs?